

ФОРМУВАННЯ РИНКОВОГО РОЗПОДІЛУ ДОХОДІВ І ЙОГО СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ НАСЛІДКИ В УКРАЇНІ

*Дучинська Н.І., д.е.н., професор
Дніпропетровський національний
університет імені Олеся Гончара*

Постановка проблеми. Учасники ринкових відносин прагнуть отримати доходи, що перевершували б їх витрати на здійснення підприємницької діяльності. Доходи використовуються ними для відтворення робочої сили, заощаджень, нагромадження капіталу, розширення бізнесу тощо. Ринок не гарантує стабільності в отриманні доходів, що найпомітніше в умовах економічних потрясінь. У зв'язку з цим зростають перерозподільні та соціальні функції держави, яка може нівелювати негативні впливи ринку. Соціальну відповідальність за формування доходів також несе бізнес.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблем розподілу доходів є актуальними в усі часи розвитку економічних систем для науковців, суб'єктів економічної діяльності, власників засобів виробництва, держави.

З'ясування суті розподільчих відносин в адміністративно-командній економіці перебували в полі зору таких дослідників, як Вихляев О., Карасик Д., Колесов М., Кунельський Л., Мальцев М., Микульський К., Осипенко П., Радаєв В., Рябченко О., Чухно А. та ін. Питання перерозподілу доходів піднімалися у працях Майєра В., Маркова В., Мстиславського П., Шаталіна С., Шохіна О., Ракитського Б., Римашевської Н. та ін.

У вітчизняній економічній літературі надана увага Лібановою Е., Грішновою О. місцю розподілу доходів у формуванні трудового потенціалу [1]; Черенько Л., Яровим І. – проблемам бідності населення [2]; Мандибурою В. – формуванню реальних доходів населення [3]; Пономаренком В., Кизимом М., Узуновим Ф. – дослідженню рівня життя і реальних доходів [4]; Гвелесіані А. – диференціації доходів населення [5] тощо.

Невирішені складові загальної проблеми. Незважаючи на популярність досліджуваних проблем, в економічній літературі недостатньо висвітлено питання факторного розподілу доходів у вітчизняній економіці.

Формулювання цілей статті. Основними цілями статті є дослідження формування ринкового розподілу доходів населення і з'ясування їхніх наслідків в економіці України.

Виклад основного матеріалу. Доходи домашніх господарств формуються в ринковій економіці за рахунок заробітної плати найманих робітників, доходів від підприємницької діяльності, соціальних трансфертів (пенсій, стипендій, виплат з безробіття тощо) членам господарства, доходів від власності у вигляді відсотків за депозитами, цінними паперами, страхових виплат тощо. В економічній теорії заробітна плата, рента, прибуток, відсоток розглядають як факторні доходи, або як ті, що отримані від використання власних факторів виробництва.

2010 р. заробітна плата досягла 47,6% грошових доходів домогосподарств, тоді як стипендії, пенсії, соціальні допомоги – 25,8%; доходи від підприємницької діяльності 6,1%; доходи від власності – 3,4%. У структурі сукупних ресурсів у розрахунку на одне домогосподарство 2014 р. грошові доходи становили 91,2% (89,1% – 2010 р.), серед них: оплата праці – 48,8; доходи від підприємницької діяльності – 5,2; соціальні виплати – 27,0; доходи від власності – 4,7% [6].

Як свідчать, статистичні дані, за п'ять років (2010–2014 рр.) структура сукупних ресурсів домогосподарств суттєво не змінилась. Основною статтею доходів є заробітна плата. Низький обсяг оплати праці у структурі доходів населення є наслідком низького рівня середньої заробітної плати, який обумовлений диференціацією між рівнями заробітної плати в державному та приватному секторах, міжрегіональною та галузевою диференціацією, що гальмує нагромадження людського капіталу.

На перетворення грошових доходів у реальні значний вплив мають податки й обов'язкові платежі (відрахування в пенсійний фонд і на соціальні потреби). Найбільше зменшують доходи домашніх господарств у сучасній економіці комунальні платежі, тарифи на які стрімко зростають. Поточні податки на доходи і майно займають 7,4% (у 2010 р.) та 8,5% (у 2014 р.) у сукупних витратах населення України.

Реальний наявний дохід відображає купівельну спроможність грошового доходу і являє собою кількість товарів і послуг (у вартісному вираженні), яку можна придбати за отриманий дохід протягом певного періоду. Реальний наявний дохід населення України в розрахунку на одну особу зазнав суттєвих змін: 2014 р. у відсотках до відповідного періоду 2010 р. він скоротився на 27,5%. Найнижчі показники у відсотках до відповідного періоду 2013 р. спостерігались у Луганській (68,0%) і Донецькій (75,9%) областях [7]. Така ситуація викликана військовими діями, масовою міграцією населення, важким соціально-економічним становищем у зазначених регіонах.

Головними статтями доходів більшості вітчизняних домогосподарств є заробітна плата і трансфертні платежі. Співвідношення між ними помітно впливає на економічну поведінку людей. Зокрема, коли в структурі доходів переважають заробітки, це стимулює трудову активність людини, його відповідальність, ініціативу, підприємливість. Коли ж підвищується роль трансфертів, люди стають пасивними щодо найманної праці, з'являється психологія утриманства. У зв'язку з цим політика державної соціальної допомоги повинна бути продуманою, виваженою й адресною [1].

Домашні господарства є головними споживачами товарів і послуг, а також власниками виробничих факторів (землі, праці, капіталу, підприємницьких здібностей). Господарства займаються відтворенням робочої сили, що формує її пропозицію на ринку праці.

Споживчі сукупні витрати домогосподарств протягом останніх п'яти років не зазнали суттєвих змін. Витрати на продукти харчування становлять незмінно трохи більшу половину всіх видатків (52%), витрати на непродовольчі товари й послуги зросли від 34,9 у 2010 до 36,3% у 2014 р. [8].

Частина грошового доходу споживається членами домогосподарств, а інша – зберігається у формі заощаджень або може бути використана як інвестиції. Варта уваги теорія «життєвого циклу» Ф. Модільяні та Р. Брумберга [9].

Ця теорія ґрунтується на мікроекономічних передумовах планування обсягів споживання і заощадження протягом життя членів домогосподарств. Останні приймають рішення про обсяг споживання в поточному періоді, виходячи не з поточного доходу, а з того доходу, який вони можуть отримати впродовж свого життя. У зв'язку з цим, у функцію споживання включено постійний дохід за умови, що позичковий відсоток, ставка кредитування і рівень часової переваги рівні нулю. Крім того, якщо домогосподарства обмежені ліквідністю (обмежені в кредитах), їх гранична схильність до споживання дорівнює одиниці. Насправді такі домогосподарства хотіли б позичати гроші на додаткове споживання, але вони не можуть цього зробити. Вони розглядають додаткові доходи як послаблення обмежень і витрачають їх.

Згідно з моделлю «життєвого циклу» Ф. Модільяні вважає, що окремі домогосподарства (молодше, середнє та старше покоління) вирівнюють споживання

впродовж життя відповідно до очікуваного на кожному життєвому циклі доходу. Унаслідок спостерігається пряма залежність норми заощаджень від розподілу доходів домашніх господарств за віковою категорією.

З точки зору економічної теорії домогосподарства можуть брати участь в інвестиційному процесі тільки опосередковано через банківські та парабанківські установи. Останні залучають тимчасово вільні кошти населення та спрямовують їх на інвестиційне кредитування нефінансових корпорацій, іпотечне кредитування домогосподарств, купівлю-продаж цінних паперів, будівництво, цільове фінансування інвестиційних проектів тощо. Однак частка інвестиційного використання залучених фінансових ресурсів мізерна порівняно з часткою неінвестиційних операцій таких установ.

Сектор домогосподарств володіє достатнім інвестиційним потенціалом. За даними Держкомстату України, найбільші обсяги заощаджень населення були зафіксовані 2002, 2004–2006 роками становили 11,5–12,8% від його сукупних витрат. Якщо 2010 р. приріст грошових вкладів і заощаджень у цінних паперах становив 5,6%, то 2014 р. – 10,5% зі знаком мінус. Негативна тенденція спостерігалась і в прирості фінансових активів, які зменшились до 1,9% 2014 р. тоді як 2010 р. становили 12,4% у витратах населення [8].

Кризові явища в економіці і фінансовій сфері останніх років негативно впливають на перетворення заощаджених коштів у реальні інвестиційні джерела, дисбалансують кількість готівкових коштів на руках у бік їх зростання, спотворюють інвестиційні інтереси суб'єктів національної економіки, сприяють порушенню кругообігу фінансових і матеріальних ресурсів і подорожчання кредитних ресурсів для підприємств.

На наш погляд, розв'язати зазначені проблеми можна завдяки відновленню довіри до фінансово-кредитних установ, за допомогою прямого залучення грошових коштів домогосподарств у реальний сектор економіки.

Крім того, існує потреба активізації в Україні інвестиційного використання заощаджень домогосподарств. Для реалізації даного положення пропонуємо запровадження прямого спрямування домогосподарствами власних заощаджень на цільові інвестиційні рахунки нефінансових корпорацій. Підприємство, що потребує інвестицій і проект якого внесений до реєстру пріоритетних для української економіки інвестиційних проектів, відкриває цільовий інвестиційний рахунок, на який домогосподарства матимуть можливість перерахувати фінансові кошти для подальшого здійснення ними інвестицій. У зворотному напрямку відбуватиметься переведення домогосподарствам відсотків за вкладені кошти від підприємств. Стимулом для участі в цих операціях для домогосподарств буде, по-перше, державна гарантія повернення вкладених коштів, по-друге, звільнення від оподаткування: фінансових коштів (зокрема зарплати), що спрямовуватимуться домашніми господарствами на цільові інвестиційні рахунки нефінансових корпорацій; коштів, що розміщуватимуться домогосподарствами у фінансових корпораціях на спеціальних рахунках, призначених для цільового інвестування підприємств; відсотків від цільових інвестиційних вкладень. Кошти домогосподарств матимуть безпосередньо інвестиційне призначення. Вони отримають можливість самостійно визначити напрямок та обсяги інвестування. Так відбудеться забезпечення реалізації їхнього інвестиційного потенціалу [10].

Перетворенню заощаджень в інвестиції і формуванню доходів від інвестицій у ринковій економіці України, на нашу думку, сприятиме досягнення оптимального балансу між відкритістю економіки та обґрунтованим обмеженням міграції фінансового капіталу, лібералізацією та оптимальним регулюванням національного фінансового ринку. Ідеться про розвиток фондового ринку, створення умов для розширення фінансових ресурсів корпоративних структур, переливу їх у галузі з високим вмістом доданої вартості.

Важливого значення набуває мобілізація внутрішніх джерел для інвестицій у національну економіку, а також створення необхідних умов для їх ефективного

використання. У зв'язку з цим треба сприяти підвищенню рівня внутрішніх заощаджень і їх перетворенню в ефективні продуктивні інвестиції, а також поліпшувати інвестиційний клімат в Україні для зменшення відпливу капіталу. Ідеться також про ефективніше використання потенціалу державних банків щодо захисту інтересів національних вкладників.

«Реформування секторів, пов'язаних із розвитком людського потенціалу, насамперед, освіти та охорони здоров'я; випереджаючий розвиток гуманітарного капіталу; сприяння подоланню дихотомії суспільної свідомості, що дісталася в спадщину від епохи соціалізму, на основі зміцнення та розвитку соціального капіталу та прогресивних неформальних інституцій колективізму, довіри до держави, відкритості до духовних і суспільних інновацій, толерантності» [11] сприятиме формуванню стимулів до активізації трудової діяльності домашніх господарств, прагнення до отримання доходів в умовах ринкової економіки України і їх ефективного перетворення в сукупний внутрішній попит.

Висновки. Активізація ділової активності та досягнення єдності суспільства є основою зростання доходів, їхнього вирівнювання, що в сукупності створює підґрунтя для формування ринкового розподілу доходів, нагромадження людського капіталу і поліпшення його якісних параметрів. Розв'язанню цих проблем необхідно надати належну увагу на загальнодержавному, регіональному рівнях, оскільки якість розподілу доходів і якість життя домашніх господарств перебуває в тісній взаємозалежності.

Перелік посилань:

1. Людський розвиток регіонів : аналіз та прогноз : колективна монографія / за ред. Е. М. Лібанової. – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, Держкомстат України, 2007. – 328 с.
2. Яровий І. М. Бідність серед працюючого населення / І. М. Яровий // Актуальні проблеми економіки. – 2012. – №6 (132). – С. 242–249.
3. Мандибура В. О. Рівень життя населення України та проблеми реформування механізмів його регулювання // В. О. Мандибура ; [ред. Д. П. Богиня]. – К. : Парлам. вид-во, 1998. – 223 с.
4. Пономаренко В. С. Рівень і якість життя населення України : монографія / В. С. Пономаренко, М. О. Кизим, Ф. В. Узунов. – Х. : Видавничий Дім «ІНЖЕК», 2003. – 226 с.
5. Гвелесіані А. Г. Диференціація грошових доходів населення : аналіз, прогноз та механізм регулювання : монографія / А. Г. Гвелесіані ; Ін-т демографії та соц. дослідж. НАН України. – К., 2008. – 154 с.
6. Структура сукупних ресурсів [Електронний ресурс] / Державний комітет управління статистики. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
7. Доходи населення за регіонами України [Електронний ресурс] / Державний комітет управління статистики. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
8. Структура сукупних витрат [Електронний ресурс] / Державний комітет управління статистики. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
9. Модільяні Франко // Енциклопедія фінансових ідей / голов. ред. В. В. Фещенко ; [уклад. Н. Л. Гузей та ін.]. – К. : Укр. агентство фін. розвитку, 2012. – С. 296.
10. Дучинська Н. І. Механізм активізації інвестиційного використання фінансових ресурсів домогосподарств в Україні / Н. І. Дучинська, В. Л. Смесова // Вісник Дніпропетровського університету ; вип. 3. – 2009. – С. 24–36. – (Серія «Економіка»).
11. Гражевська Н. І. Трансформація управлінсько-регуляторних функцій держави в напрямі підвищення глобальної конкурентоспроможності економіки України / Н. І. Гражевська // Вісник Дніпропетровського університету ; вип. 3 (2). – 2009. – С. 37–44. – (Серія «Економіка»).